

I Afghanistan används mattor inte bara till att gå eller sitta på.

Konsten att knyta en matta

Det kan ta tre personer 7-8 månader att göra en enda matta

TEXT & BILD: JAN-INGE BENGTTSSON

Med en timme missade vi mattmarknaden i Aq Cha. Från Kabul hade vi åkt genom Salang, övernattnat i Pul-i-Khumri i norr och anlänt till Svenska Afghanistankommitténs regionkontor i Mazar-i-Sharif. Så snabbt artigheten tillät fortsatte vi de sju milen mot Aq Cha. Det var måndag och vi hade läst att det hölls mattmarknad på måndagar och torsdagar. Skulle det fortfarande vara så?

Aq Cha är centrum för ett flertal turkmenska byar där man knutit underbara mattor i minst hundra år. Chakesh, Charchangi och Jangal Areq är bara tre exempel. In på 1970-talet, då den afghanska mattproduktionen hade en storhetstid, var mattmarknaden i Aq Cha den största i landet och vi har läst om hur männen kommer ridande på hästar och åsnor eller cyklande med de mattor

de vill sälja och hur de går runt bland mattuppköparna och försöker förhandla sig till det bästa priset för sina dyrgripar. Det handlar om nya mattor – som hustrur, systrar eller döttrar just blivit färdiga med – men också en del äldre mattor som avyttras därför att ägaren behöver kontanter. I Afghanistan är mattor sparkapital. Normalt blir de bara värdefullare ju äldre de blir och när familjen behöver en större penningssumma blir det mattorna som säljs.

Men när vi anländer vid ettiden är marknaden redan över. Vi får nöja oss med ett besök hos en mattgrossist, som i sin tur säljer det mesta vidare till exportörer i Pakistan. Här får vi ta del av ett par tekniska nyheter. Numera klipps mattorna med en eldriven maskin – med utsug och allt – och den drygt halvmeterlånga jättesaxen, som man förr använde för att klippa luggen jämn, tar man bara till när man putsar kanterna. Mattorna har samlat ansenliga mängder damm

under knytningen. Förr piskade man ur dammet med en större trädgren eller tvättade mattorna i en flod, i dag använder uppköparna jättelika ”dammtumlare” – tre-fyra meter i diameter och nästan två meter breda.

Att marknaden redan är slut är ingen tillfällighet. Den är numera bara en bråkdel av 1970-talets. Orsaken är att allt fler knyter sina mattor på kontrakt. Uppköparna avtalar med ett antal knyterskor, förser dem med garn och mönster och betalar dem ett fast kvadratmeterpris för jobbet. Mönstren har inte det minsta med afghansk matttradition att göra; det som avgör är vad som säljer på exportmarknaden.

På 1890-talet skapades en världsmarknad för orientaliska mattor. Via Bokhara och den centralasiatiska järnvägen kunde även afghanska mattor nå Istanbul och sedan spridas till den överklass i väst som ville pryda sina hem med något exotiskt. Tidiga-

re hade turkmenerna levt som nomader och mattorna var en integrerad del av nomadkulturen med mönster som hade symboliska och magiska innebörder. Nu började bofasta turkmenerna knyta samma mönster för avsalu. Långsamt började marknaden påverka vad man knöt men ända in på 1970-talet skedde förändringarna i huvudsak inom den turkmeniska traditionen. Antalet färger blev lite färre, mönsterelementen som tidigare varit specifika för olika stammar och klaner blandades (bland annat genom giftermål) och man vävde mest av de turkmeniska mönster som var lättast att sälja. Nu håller detta på att drastiskt förändras. Från att ha varit konsthantverkare som skapade små konstverk genom att med personliga variationer förvalta en tradition, som de var ett med och hade starka känslomässiga band till, har knyterskorna blivit lönearbetare som med teknisk skicklighet knyter identiska kopior utifrån en tillhandahållen förlaga de helt saknar relationer till.

– **Är det risk** att de gamla mönstren försvinner? frågar vi Qul Doghan, ordförande i *Afghan Carpet Producers and Exporters Union*, ett gille med 600 handlare som medlemmar.

– Det kommer vi aldrig att tillåta. Det är sant att nya mönster tillkommer men ibland försvinner de också snabbt. Sedan kriget har exporten ökat med 50 procent. Nu går sju av tio mattor på export och till 80 procent sker det via Pakistan. Ett hundratal handlare står för större delen av exporten och det mesta går till USA, Tyskland, England, Dubai och Turkiet. De flesta handlare har kontrakt med sina knyterskor.

Khodia Berim Naseri flydde till Pakistan 1984 för att slippa bli utskriven som soldat. 1988 började han sälja mattor på export och nu äger han tillsammans med sin bror *Ariana & Son Carpets* och har kontrakt med 350 knyterskor. Han har familjen i Lahore i Pakistan, där han tillbringar fyra månader om året och där hans mattor klipps och tvättas. Vi träffar honom i Andkhoy, hans hemstad längst uppe i Afghanistans nordvästra hörn, berömt för sina mattor.

– Här har minst 60 procent av väverskorna kontrakt, så nu är marknaden i Andkhoy liten, konstaterar han. Det är det traditionella som säljs i basaren, det moderna går på export.

Han visar stolt upp ett antal mönster som han ser som moderna. Alla har stora blomstergiranger i rött och blått och nästan alla har en vegetal botten – ”wooden colour” är afghanernas engelska benämning.

– Persiskt, turkiskt, kaukasiskt, pekar Naseri. Att hitta en traditionell afghansk sjuttioalsmatta av bra kvalitet i basaren i Andkhoy är nästan omöjligt i dag, men vi skulle kunna väva en på beställning. Och då behövs inget mönster, det kan de utantill. Om de traditionella mönstren överlever beror på efterfrågan. Det är inte bra, men som matthandlare måste jag anpassa mig för att överleva.

I byn Kizil Ayak fyra mil söder om Andkhoy väver alla på kontrakt sedan ett år tillbaka. Arbetslösheten är stor, så här knyter även unga killar mattor, vilket annars är ovanligt.

– Förut köpte vi själva de mönster vi trodde var gångbara men nu får vi dem från uppköparen, berättar Muhammed Zahir, vars fru just håller på med en stor ”wooden colour”. För det här mönstret får vi 2 000 afghanis per kvadratmeter och det tar ungefär tio dagar för två kvinnor att knyta en kvadratmeter.

2 000 afghanis är ungefär 300 kronor. I medinan i Dubai hittar vi en matta som är snarlik i mönster och kvalitet och då är priset uppe i 2 200 kronor per kvadratmeter.

Hos familjen Walli Sada i Herat i västra Afghanistan vill man inte knyta på kontrakt. Razia har knutit mattor sedan hon var fjorton, nu är hon sextio. Hon bor tillsammans med sina barn och deras familjer i ett gediget hus; familjen tillhör tekketurkmenerna och har bott i Herat i generationer. Hon lärde sig knyta av sin mor och mormor och nu knyter hon tillsammans med dotter och svärdotter. De börjar tidigt på morgonen och håller på till klockan tio, innan matlagningen tar vid.

På eftermiddagen fortsätter de

Om luggen är för lång lägger den sig åt sidan och gör mönstret suddigt. Den måste klippas ned så att den står rakt upp, något som numera görs med en elektrisk klippare.

med ett andra pass. De knyter ur minnet. Just nu håller de på med en traditionell Mauri, sex kvadratmeter stor, mycket tätt knuten och av hög kvalitet. I tjugofem år har de köpt maskinspunnet garn färgat och klart i Iran; det afghanska spinns inte tillräckligt noggrant längre för att duga.

– Jag vill inte arbeta på kontrakt, som vår granne gör, säger Razia. Då måste man knyta det uppköparen bestämmer och man har press på sig att bli klar i tid. Vi säljer våra mattor i basaren och knyter man bara bra kvalitet är det lätt att sälja. För den här mattan får vi 25-30 000 Afs och för oss tre tar det sju-åtta månader att få den klar. ■

Jan-Inge Bengtsson är rektor vid Nyköpings folkhögskola. Han har tidigare varit styrelseordförande i SAK och arbetat för kommittén i Peshawar i Pakistan. Det var här hans intresse för mattor föddes. I dag är han en av Sveriges främsta experter på afghanska mattor.

